

การอธิบายธรรมด้วยหลักเหตุผลในคัมภีร์อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

The Explanation of Dhamma by Using the Reasons in the Commentaries of Suttanta Tipitaka

ประพันธ์ ศุภสร

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Prapan Supasorn

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

Email : supasorn2508@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ข้อ ได้แก่ 1) เพื่อศึกษาวิธีการอธิบายธรรมด้วยหลักเหตุผลในคัมภีร์พระพุทธานุศาสตร์ 2) เพื่อศึกษาวิธีการอธิบายธรรมด้วยหลักเหตุผลในคัมภีร์อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก 3) เพื่อศึกษาความสมเหตุสมผลของการอธิบายธรรมด้วยหลักเหตุผลในคัมภีร์อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เน้นการศึกษาเอกสารเป็นหลัก สรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

วิธีการอธิบายธรรมด้วยหลักเหตุผลในคัมภีร์พระพุทธานุศาสตร์ มี 6 วิธี ได้แก่

1) การอธิบายธรรมจากจุดเล็กขยายไปสู่จุดใหญ่ เช่นการจำแนกชั้น 5 ของปัจเจกบุคคล ขยายไปสู่ชั้น 5 ในอดีต อนาคตและปัจจุบัน 2) การอธิบายธรรมจากจุดใหญ่มาสู่จุดเล็ก หรือจากเรื่องสากลมาสู่เรื่องเฉพาะ ภาษาตรรกเรียกว่า การใช้เหตุผลแบบนิรนัย เช่น อธิบายสังสารวัฏ 3) การอธิบายธรรมเชิงเปรียบเทียบ เช่น เปรียบเทียบชั้น 5 กับสภาพแวดล้อม เป็นต้น 4) การอธิบายธรรมแบบอนุमान มี 2 ลักษณะ คือ (1) อนุमानคุณธรรมของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันกับพระพุทธเจ้าในอดีตและอนาคต ในสัมปสาทนียสูตร (2) อนุमानตนเองกับผู้อื่น ในอนุमानสูตร (5) การอธิบายธรรมแบบสมมติเหตุการณ์ โดยการเล่าเรื่องในอดีตที่ผู้ฟังเคยได้ฟังมาแล้ว เช่น ในอุปาสิทวาสูตร (6) การอธิบายธรรมแบบกระบวนการ มีขั้นตอนวิธีการในการถาม และการตอบอย่างเป็นระบบในคัมภีร์กถาวัตถุ

วิธีการอธิบายธรรมด้วยหลักเหตุผลในคัมภีร์อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก มีการอธิบายคล้ายกับพระไตรปิฎก กล่าวคือการอธิบายธรรมด้วยหลักเหตุผลเชิงอุปมาอุปไมย เหตุผลแบบยกตัวอย่าง เหตุผลเชิงเป็นเหตุปัจจัย เหตุผลเชิงปฏิบัติ จรรยา เหตุผลเชิงอุปมาและอิงกับสรีรศาสตร์ เหตุผลเชิงการสร้างความเชื่อมั่น เหตุผลเทียบเคียงทัศนอื่น เหตุผลเชิงรักษาศาสนา เหตุผลเชิงสันติ เหตุผลเชิงอุปมาอุปไมยคุณค่าชีวิตกับวัตถุ เหตุผลที่อิงกับความจริง เหตุผลเชิงความอัศจรรย์ เหตุผลเชิงความหมายครอบคลุม เหตุผลเชิงสัจภาวะ เหตุผลแบบเล่าเรื่องอดีต เหตุผลเชิงปฏิบัติ เหตุผลเชิงปฏิบัติต่อครุฐานีย์ เหตุผลเชิงนิคหะและอนุคหะ เหตุผลเชิงคุณธรรม เหตุผลเชิงธรรมชาติ เหตุผลเชิงความจริงเชิงประจักษ์ เหตุผลเชิงสัมพันธ์ระหว่างบทบาทกับความสามารถ เหตุผลเชิงสัตตศาสตร์ เหตุผลด้านความสามารถ เหตุผลแบบปฏิบัติ จรรยา และอุปมา เหตุผลเชิงความจริงตามหลักสังคหวัตถุและเหตุผลเชิงปฏิภาณ

ความสมเหตุสมผลของการอธิบายธรรมด้วยหลักเหตุผลในคัมภีร์อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก มีดังนี้

ความสมเหตุสมผลในการอธิบายธรรมเชิงอุปมาอุปไมย มีความเป็นเหตุเป็นผล และมีตัวอย่างประกอบ ซึ่งตัวอย่างเป็นตัวอย่างที่มีทั้งสภาพจริงในชีวิต สภาวะธรรมตามปรมาตถธรรม และเรื่องราวในอดีตชาติหรือชาดก ทำให้ผู้ศึกษาคัมภีร์ชั้นอรรถกถาเข้าใจธรรมอย่างชัดเจน เช่น การอธิบายนิวรรณ์ 5 อย่างมีกามฉันทะเป็นต้นเหมือนคนเป็นหนี้ เป็นต้น การอธิบายธรรมเชิงอุปมาอุปไมยนี้ นับว่าเป็นเครื่องมือในการอธิบายธรรมอย่างขาดมิได้ ถ้าไม่มีการอธิบายอย่างนี้ ความงามและอรรถรสของภาษาย่อมหมดไป ที่สำคัญความเข้าใจหลักธรรมในด้านสภาวะธรรมย่อมเกิดขึ้นได้ยาก

ความสมเหตุสมผลในการอธิบายธรรมด้วยเหตุผลเชิงเหตุปัจจัย ทำให้เห็นสภาวะธรรมที่อุดหนุนซึ่งกันและกันให้บริสุทธิ์ เช่น ปัญญาและศีลต่างชำระกันให้บริสุทธิ์ได้ ดังกรณีของพระเถระได้ใช้ความบริสุทธิ์แห่งศีลที่ท่านรักษาดีมาตลอด 60 พรรษา ช่มเวทนาได้ และบรรลุอรุหัตผล ส่วนสันตติมหาอำมาตย์ไม่ได้รักษาศีลเหมือนพระเถระ แต่เป็นแม่ทัพและดื่มสุราเมาตลอด 7 วัน วันที่ 7 เกิดความทุกข์เพราะหญิงอันเป็นที่รักตายไป ได้ฟังพระคาถาเกี่ยวกับการตัดกิเลสเครื่องกังวลทั้งในอดีตและที่จะมีในอนาคตและการไม่ยึดมั่นถือมั่นในท่ามกลาง เป็นผู้สงบระงับเที่ยวไป

ความสมเหตุสมผลในการอธิบายธรรมด้วยเหตุผลเชิงอุปมาอุปไมย มีหลายวิธี กล่าวคือ การเห็นพระอริยะด้วยตาเนื้อและตาปัญญา การเห็นพระอริยะด้วยตาเนื้อยังไม่ใช่ การเห็นที่แท้จริง ส่วน การเห็นที่แท้จริงคือเห็นด้วยตาปัญญา การอธิบายผู้สาวรมด้วยการสังวรในจักขุนทรีย์ คือ ผู้มีสติสังวร หากไม่มีสติสังวรก็เหมือนนครที่มีได้ปิดประตู โจรทั้งหลายย่อมเข้าปล้นนครและบ้านเรือนราษฎรได้ง่าย เมื่อมีสติสังวรในจักขุนทรีย์เป็นต้นดีแล้ว ก็เหมือนนครที่ปิดประตูอย่างดี โจรทั้งหลายย่อมไม่สามารถเข้าปล้นนครและบ้านเรือนราษฎรได้ การอธิบายสติสัมโพชฌงค์ องค์แห่งการตรัสรู้ เพราะมีความระลึกได้ ไม่ฟั่นเฟือน ไม่หลงลืม เหมือนขุนคลังของพระราชาที่สามารถชี้แจงทรัพย์สินในท้องพระคลัง หลวงได้อย่างชัดเจน ความเป็นธรรมทายาทย่อมรักษาศาสนาไว้ได้ อาหาร 4 เป็นปัจจัยแห่งการดำรงชีวิตของสรรพสัตว์ทั้งมนุษย์ สัตว์ดิรัจฉานและเทวดาทั้งหลาย ซึ่งมีทั้งอาหารหยาบและอาหารละเอียด (ทิพย์) กวฬิงการอาหารอุปมาด้วยเนื่อบุตร ผัสสาหารอุปมาด้วยแม่โคลูก ถลกหนั่ง มโนสัญเจตนาหารอุปมาด้วยหลุมถ่านเพลิง วิญญาณาหารอุปมาด้วยการถูกแทงด้วยหอก 100 เล่ม

คำสำคัญ: การอธิบายธรรมด้วยหลักเหตุผล; คัมภีร์อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

Abstract

The objectives of this research were: 1) to study the dhamma explanation by using the reasons in the Buddhist texts; 2) to study the explanation methods by using the reasons in the Commentaries of Suttanta Tipiṭaka; 3) to study the reasonableness of the dhamma explanation by reasoning principles in the Commentaries of Suttanta Tipiṭaka. This qualitative study was conducted by means of documentary research and its conclusions are as follows:

There are six methods for explaining the dhamma according to the Buddhist texts : (1) explanation from a small viewpoint to a bigger one; such as, classification of the Five Aggregates of the individual before classifying those in the past, future and present; (2) explanation from a board viewpoint to a smaller one or from the universal to the specific, this is called Deductive Reasoning in logic terms, such as explaining the concept of the Cycle of Existence or Samsara; (3) comparative explanation such as comparing the Five Aggregates with its environment; (4) inference explanation categorized in two aspects: 1) inference of the Buddha virtues in the present with those in the past and future, this can be seen in the

Sampasādanīya Sutta; 2) oneself-inference with the others as seen in the Anumān Sutta; (5) explanation by the event exemplifying through telling stories in the past that the audiences used to hear before, this seen in Upālivāda Sutta; (6) dhamma explanation in processes started by questioning and systematically answering as seen in the Kathāvatthu Text.

The dhamma explanation by using the reasons in the Commentaries of Suttanta Tipiṭaka is similar to methods seen in the Tipiṭaka. They are metaphorical reasoning, example reasoning, causal reasoning, questioning-in-return reasoning, reasoning based on loving kindness and compassion, metaphorical reasoning based on physiology, convincing reasoning, reasoning by comparing with others' attitudes, religious preservation reasoning, peaceful reasoning, metaphysical reasoning between life values and materials, reasoning by referring to the truth, miracle reasoning, reasoning in terms of overall meaning, logical reasoning, past storytelling reasoning, practical reasoning, reasoning as a teacher, reasoning by 'niggaha' and 'anuggaha', moral reasoning, natural reasoning, empirical truth reasoning, reasoning related to roles and abilities, sociological reasoning, capacity reasoning, returned questioning and metaphorical reasoning based on the truth according to the principles of Four Bases of Social Solidarity (*saṅgahavatthu-dhamma*) and reasoning based intellectual competency.

Reasonableness of the dhamma explanation by using the reasons in the Commentaries of the Suttanta Tipiṭaka can be seen as follows:

Reasonableness in the metaphorical dhamma explanation relies on reasonableness and examples of a real life, transcendental dhamma condition, the stories in the past or Jātaka; this makes those who studied the Commentaries understand the dhamma clearer; for example, to explain the concept of the Five Hindrances, the sensual desire is metaphorically compared with people with debt. The metaphorical explanation is one of the excellent tools for explaining the dhamma, without this, the beauty and language flavor are lost; importantly, comprehension in the dhamma conditions hardly happens.

Reasonableness in the cause-effect explanation of the dhamma leads to the realization of the dependent dhammas; for example, wisdom and precepts mutually function and lead to the purity as can be seen in the case of the senior monk who used his purity of precepts having observed for 60 years to overcome the feelings and to attain the arahantship; Pasha, Santati, the commander in chief, who has never observed the precepts has been drinking for seven days; in the seventh day, he was suffered because of his beloved woman death; after he listened to the dhamma about distinguishing the defilement and worries in the past and non-attachment on the aggregates; later on he was calm down.

Reasonableness of the metaphorical dhamma explanation can be made in a variety of ways; for example, the noble sight can be created by

physical eyes and dhamma eyes; the first is not the true sight as the true sight must be created by wisdom; the explanation of those with contemplation on their sight faculty as the one with consciousness contemplation, if not it is like the city with the open gates for robberies and if so, it is like the city with high security; consciousness, one of the enlightenment factors, is like the royal treasurer with good memory in property management; the religious heir can preserve the religion; food is one of the four requisites for living of all beings: human, animal and devas, food is divided in gross and subtle stage; Kavalinkārāhāra is like the son's meat, Bhassāhāra is like a cow without its skin, Manocetanāhāra is like a fire hole, Viññānāhāra is like being strapped by a hundred of spears.

Keyword: Explaining theology with reason; Bible Commentary Sutta Pitaka

บทนำ

การอธิบายธรรมของพระอรหันตศาสดาจารย์ด้วยการใช้หลักเหตุผลคือการอธิบายหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ตรัสไว้ในพระไตรปิฎก โดยใช้หลักไวยากรณ์ทางภาษามาแต่งประโยคคำพูดให้ผู้ศึกษาได้ไตร่ตรองจนเกิดการคล้อยตามส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมทางกาย วาจาและใจ และปฏิบัติตามแนวทางคำสอน ซึ่งการใช้เหตุผลนั้นต้องมีองค์ประกอบอื่นๆ ด้วย เช่น ประสบการณ์ตรงจากตนเอง ความรู้ทางประวัติศาสตร์ นิรุกติศาสตร์หรือภาษาศาสตร์ และที่สำคัญคือความรู้ทางตรรกศาสตร์ การจะใช้เหตุผลเพื่อให้เกิดสัมฤทธิ์ผลมากน้อยอย่างไรนั้นขึ้นอยู่กับผู้พูดจะใช้องค์ประกอบเหล่านี้ได้ครบถ้วนมากน้อยอย่างไรด้วย

ในคัมภีร์อรหันตศาสดาพระสุตตันตปิฎก การอธิบายธรรมโดยใช้หลักเหตุผลถือเป็นส่วนหนึ่งของวิธีการอธิบายคำสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งจากการศึกษาเบื้องต้นได้พบว่า มีการอธิบายธรรมโดยใช้เหตุผลในลักษณะต่าง เช่น ในคัมภีร์สุมังคลวิลาสินี มีการใช้เหตุผลด้านไวยากรณ์คือการวิเคราะห์ แยกแยะให้เห็นรากศัพท์ และประโยคเหตุและผล (ประโยค ย-ต) ของคำว่า สุตต ไว้ 5 ความหมาย ดังนี้ 1) เปิดเผยประโยชน์ทั้งหลายคือประโยชน์ตนและคนอื่น 2) เผล็ดประโยชน์เหมือนข้าวกล้าเผล็ดผล 3) เพราะหลังประโยชน์เหมือนโคนมหลังน้ำนม 4) เพราะป้องกันและรักษาอย่างดี 5) เพราะมีส่วนเสมอด้วยสายบรรทัดของช่างไม้ และเหมือนดอกไม้บานาพันธุ์ที่ร้อยไว้ดี (Thai Tipitaka 1/10)

และในคัมภีร์นี้ได้กล่าวถึงนักตรรกะและอภิปรัชญา 4 ประเภท ดังนี้ 1) อนุสสติโก นิกตามที่ได้ฟังเรื่องราวมา เช่น ฟังเรื่องพระเวสสันดร แล้วยึดโยงถึงพระพุทธเจ้าแล้วสรุปว่า

เป็นอรรถาธิบายแก่ 2) ชาตีสสโร นิกโดยระลึกชาติได้ เช่น ผู้ระลึกชาติได้ 2-3 ชาติ แล้วยึดโยงว่าตนเคยมีมาแล้วในอดีตแล้วสรุปว่าเป็นอรรถาธิบายแก่ 3) ลาภี นิกเอาแต่ที่นิกได้ คือพวกที่นิกว่าอรรถาธิบายของตนในบัดนี้ มีความสุขอยู่ฉันใด แม้ในอดีตก็ได้มีความสุขมาแล้ว แม้ในอนาคตก็จักมีความสุขเหมือนฉันนั้น แล้วยึดถือเป็นปฏิญญาแก่ 4) สุทตทกโก นิกเอาลอย ๆ คือพวกที่ยึดถือโดยการนิกเอาเองเท่านั้นว่า เมื่อเป็นอย่างนี้ ก็จะเป็นอย่างนี้

ในอรรถกถาปัญจสุทนี มีการอธิบายธรรมเรื่องปุถุชน ด้วยหลักเหตุผลด้านไวยากรณ์คือวิเคราะห์ให้เห็นรากศัพท์ (ปุถุ=หนา) 12 ความหมาย ว่า 1) คนที่ชื่อว่าปุถุชน เพราะให้กิเลสที่ยาบเกิดขึ้น (ปุถุ กิเลส) 2) เพราะมีสั๊กกายปฏิญญาอันหนาแน่นยังละไม่ได้ (ปุถุ วิหตสกกายปฏิญญา) 3) เพราะปฏิญญาต่อหน้าศาสดาหลายองค์ (ปุถุ สตถารานํ มุขุโลล) 4) เพราะถูกคตทุกอย่างร้อยรัดไว้มาก (ปุถุ สพพคตตี อวภูจिता) 5) เพราะปรุงแต่งอภิสังขารต่างๆ เป็นอันมาก (ปุถุ นานาภิสงขาร อภิสงขโรนติ) 6) เพราะถูกโอฆกิเลสต่างๆ เป็นอันมากพัดพาไป (ปุถุ นานาโอเมหิ วุยหนติ) 7) เพราะเดือดร้อนด้วยความเดือดร้อนต่างๆ เป็นอันมาก (ปุถุ นานาสนตาเปหิ สนตปฺนติ) 8) เพราะถูกความเร่าร้อนต่างๆ เป็นอันมากแผดเผา (ปุถุ นานาปริพาเหหิ ปริทยหนติ) 9) เพราะกำหนด ยินดี ติดใจ หมกมุ่น เกาะติดเกี่ยวพัน พัวพัน ในกามคุณ 5 เป็นอันมาก (ปุถุ ปณจสุ กามคฺเณสุ รตฺตา...) 10) เพราะถูกนิเวรณ 5 อย่าง หุ้มห่อ โอบล้อม ห้อมล้อม ครอบคลุม ปกคลุม บดบังเป็นอันมาก (ปุถุ ปณจนิเวรณหิ อวูตา...) 11) เพราะฝังตนอยู่ในชนทั้งหลาย ผู้หันหลังให้อริยธรรม คือ ผู้ประพฤดิธรรมฝ่ายต่ำ เป็นอันมาก (ปุถุณิ วา คณนปถมตีตานํ อริยธมมปรมฺมุขานํ นิจจธมมสมาจารานํ ชนานํ อนฺโตคฺชตฺตา) คือ นับไม่ถ้วน 12) เพราะเป็นชนผู้ถึงการนับไว้ต่างหาก (ปุถุ วา อโย วิสุเยว สงฺขํ คโต วิสฺสฺสุโร สีสฺสุตฺตาทิกุณฺยตฺเตหิ อริเยหิ ชโนตีปิ) คือ ไม่เกี่ยวข้องกับพระอริยะทั้งหลายผู้ประกอบด้วยคุณมีศีลและสุตะเป็นต้น (Thai Tipitaka 1/2/34-35)

และคัมภีร์เดียวกันนี้ได้อธิบายคําลงท้ายในมูลปริยายสูตรที่ว่า “พระผู้มีพระภาคได้ตรัสภาชิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมิได้มีใจยินดีชื่นชมพระภาชิตของพระผู้มีพระภาค” ข้อความในประโยคนี้ พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายในเชิงเหตุผลว่า ภิกษุเหล่านี้เป็นผู้มีมานะ พระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงธรรมเพื่อกำจัดมานะ โดยทรงแสดงธรรมที่ละเอียดลึกซึ้งทำให้ภิกษุเหล่านี้ไม่เข้าใจธรรม และได้ยกมูลปริยายชาดกมาประกอบว่า สมัยก่อนพระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นอาจารย์ที่ศาปาโมกข์ ปกครองและสอนศิษย์ 500 คนจนศิษย์คิดว่าตนเองเรียนรู้วิชาจากอาจารย์ได้หมดแล้ว และมีความรู้เทียบเท่าอาจารย์ จึงไม่เคารพอาจารย์

การไม่เคารพนี่คือมานะของศิษย์ที่คิดว่าตนมีความรู้เท่าอาจารย์ ต่อมาอาจารย์ทราบ
พฤติกรรมนี้จึงได้ถามคำถามด้วยคาถาว่า

“กาลเวลาย่อมกินสัตว์ทั้งปวงพร้อมทั้งตัวเอง...ส่วนผู้ใดกินกาลเวลาได้ ผู้นั้นชื่อว่า
เผาตณหาที่เผาเหล่าสัตว์ได้แล้ว” (Thai Tipitaka 27/190/116) ปรากฏว่าศิษย์ทั้ง 500
คนตอบไม่ได้ ต่อมาอาจารย์จึงได้เฉลยให้ทราบ พวกเขาจึงหม่อมานะต่ออาจารย์ พระอรธ
กถาจารย์ได้อธิบายเชื่อมโยงถึงพระไตรปิฎกว่า เมื่อภิกษุ 500 รูปไม่เข้าใจธรรม ต่อมาภิกษุ
ทั้งหลายมีความเคารพพระพุทธเจ้า คลายมานะของตนได้ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงโคตรมก
เจติยสูตรให้ฟังจบพระธรรมเทศนาภิกษุ 500 รูปจึงได้บรรลุธรรม (Thai Tipitaka
1/13/97-98)

ในอรรถกถาโมรณปุรณี ได้อธิบายธรรมเกี่ยวกับการขอพร 8 ประการของพระ
อานนท์ ที่แสดงถึงความเป็นเหตุเป็นผล ดังนี้

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อานนท์ไม่ต้องมีผู้อื่นชักชวนให้อุตสาหะ
เธอรู้อยู่แล้วจักอุปัฏฐากเรา แต่นั้น ภิกษุทั้งหลายกล่าวว่า ท่านอานนท์ ท่านจงลุกขึ้น ทูลขอ
ตำแหน่งอุปัฏฐากกะพระทศพลเถิด พระเถระลุกขึ้นทูลขอพร 8 ข้อ คือ ฝ่ายที่ห้าม 4 ข้อ
และฝ่ายที่ขอ 4 ข้อ

ชื่อว่าพรฝ่ายที่ห้าม 4 ข้อ คือ พระเถระทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ 1) ถ้าพระผู้มี
พระภาคจักไม่ประทานจีวรที่ประณีตซึ่งพระองค์ได้แล้วแก่ข้าพระองค์ 2) ถ้าพระผู้มีพระภาค
จักไม่ประทาน บิณฑบาตที่ประณีตซึ่งพระองค์ได้แล้วแก่ข้าพระองค์ 3) จักไม่ประทานให้ข้า
พระองค์อยู่ในพระคันธกุฎีเดียวกันกับพระองค์ 4) จักไม่ทรงพาข้าพระองค์ไปในที่นิมนต์ เมื่อ
เป็นดังนี้ ข้าพระองค์จักอุปัฏฐากพระผู้มีพระภาค เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสว่า อานนท์ ก็ใน
ข้อนี้เธอเห็นโทษอะไร จึงทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าข้าพระองค์ได้วัตถุเหล่านี้ จักมีผู้
กล่าวได้ว่า อานนท์ ใช้สอยจีวรที่ประณีตซึ่งพระทศพลได้แล้ว ฉันทบิณฑบาตที่ประณีตซึ่งพระ
ทศพลได้แล้ว อยู่ในพระคันธกุฎีเดียวกันกับพระองค์ ไปที่นิมนต์ เมื่อได้ลาภนี้ ท่านจึง
อุปัฏฐากพระตถาคต หน้าที่ของผู้อุปัฏฐากอย่างนี้จะหนักอะไร พระเถระจึงทูลขอพรฝ่ายที่
ห้าม 4 ข้อนี้

พรฝ่ายที่ขอ 4 ข้อ คือ 1) ถ้าพระผู้มีพระภาคจักเสด็จไปยังที่นิมนต์ที่ข้าพระองค์
รับไว้แล้ว 2) ถ้าข้าพระองค์ได้พาคคนที่มาจากรัฐภายนอก ขนบภายนอก ซึ่งมาเฝ้าพระผู้มี
พระภาค ย่อมได้เข้าเฝ้าในขณะที่มาถึง 3) ในขณะใดที่มีความสงสัยเกิดขึ้นแก่ข้าพระองค์
ขณะนั้น ข้าพระองค์ย่อมได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคทันที 4) พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรม

ไต่กลับหลังข้าพระองค์ จักเสด็จมาตรัสธรรมนั้นแก่ข้าพระองค์ เมื่อเป็นเช่นนั้น ข้าพระองค์จักอุปัฏฐากพระผู้มีพระภาค

พระอานนท์ให้เห็นผลว่า กุลบุตรทั้งหลายผู้มีศรัทธาในศาสนานี้ เมื่อไม่ได้โอกาสของพระผู้มีพระภาค จะกล่าวว่า ท่านอานนท์ พรุ่งนี้ ขอนิมนต์ท่านกับพระผู้มีพระภาครับภิกษาในเรือนของพวกกระผมเถิด ถ้าพระผู้มีพระภาคจักไม่เสด็จไปที่นั่น ข้าพระองค์ไม่ได้พาคนเข้าเฝ้าทุกขณะที่เขามีความปรารถนา และไม่ได้โอกาสบรรเทาความสงสัย จักมีผู้กล่าวได้ว่า อานนท์อุปัฏฐากพระทศพลเพื่ออะไร พระผู้มีพระภาคไม่ทรงอนุเคราะห์ท่านแม้เพียงนี้ อนึ่ง พวกเขาจักถามข้าพระองค์กลับหลังพระผู้มีพระภาคว่า ท่านอานนท์ คาถานี้ พระสูตรนี้ ชาดกนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงที่ไหน ถ้าข้าพระองค์จักไม่ได้พรช้อนั้น จักมีผู้กล่าวได้ว่า อ้าวโส ท่านไม่รู้แม้พระดำรัสเพียงเท่านี้ เพราะเหตุไร ท่านจึงไม่ละพระผู้มีพระภาค ตามเสด็จอยู่ตั้งนานเหมือนกับเงา เพราะเหตุนี้ ข้าพระองค์ปรารถนาจะกล่าวธรรมที่พระองค์ทรงแสดงลับหลังอีก พระเถระทูลขอพรฝ่ายที่ขอ 4 ประการนี้ แม้พระผู้มีพระภาคก็ได้ประทานแก่พระเถระนั้น (Thai Tipitaka 1/223/309-311)

ในคัมภีร์อรรถกถาเป็นกลุ่มคัมภีร์ชั้นที่สองรองจากพระไตรปิฎก ซึ่งถือว่าเป็นแหล่งข้อมูลสำคัญที่ช่วยขยายความคำสอนของพระพุทธเจ้าให้ชัดเจน การวิจัยครั้งนี้จะศึกษาประเด็นเกี่ยวกับการใช้เหตุผล ซึ่งเป็นการเชื่อมโยงจากงานวิจัยที่ได้ทำสำเร็จแล้ว เป็นการศึกษาความสอดคล้องและความแตกต่างในการใช้เหตุผลว่า ในคัมภีร์อรรถกถาได้อธิบายธรรมด้วยการใช้เหตุผลอย่างไร

เนื่องจากการใช้เหตุผลมีความหมายกว้างและมีลักษณะเหมือนจะให้ใช้โยนิโสมนสิการมากกว่า จึงไม่มีศัพท์ที่ตรงกับ “การใช้เหตุผล” โดยเฉพาะ แต่ปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา มองว่า การใช้เหตุผลตรงกับภาษาบาลีว่า “ตถก” หมายถึงการคิดไตร่ตรอง เมื่อใช้คำนี้เป็นคำเรียกนักคิดจึงมีรูปศัพท์ว่า ตถก (Thai Tipitaka 9/34/15, Thai Tipitaka 1/ 34/98) แปลว่านักตรรกหรือนักคิดไตร่ตรอง คำนี้เป็นคำเรียกนักคิดชาวอินเดียโบราณที่ชอบคิดเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องพระพรหมผู้สร้างโลกและจักรวาล แนวคิดเรื่องชีวิตหลังจากตายแล้วจะไปเกิดที่ไหนอย่างไร อัตตาเที่ยงหรือขาดสูญ นักตรรกเหล่านี้มี 4 ประเภท ได้แก่ 1) พวกที่ชอบคิดอนุমানจากประสบการณ์ มีชื่อว่า อนุสสติกะ 2) พวกที่ชอบคิดตริตรองเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด หรือการระลึกชาติต่างๆ มีชื่อว่า ชาติสสระ 3) พวกที่ชอบคิดตริตรองจากวิชาความรู้และประสบการณ์ของตนเอง มีชื่อว่า ลากิติกกะ 4) พวกที่

ขอบคิตริตรองด้วยการใช้เหตุผลของตนล้วนๆ มีชื่อว่า สุทธิตักกิกะ ซึ่งนักตรรกหรือนักคิดเหล่านี้มีฐานความคิดจากศาสนาพราหมณ์ ดังนั้นจึงมองได้ว่าในอินเดียยุคโบราณมีการใช้ตรรก (Logic) ซึ่งต่อมาได้มีการพัฒนามาจนกลายเป็นศาสตร์ที่สำคัญวิชาหนึ่งของสาขาปรัชญา

ด้วยเหตุผลที่กล่าวมา ผู้วิจัยมองว่า การที่พระพุทธศาสนามีการสอนธรรมและตอบปัญหาต่างๆ ได้อย่างชัดเจน มีผู้ยอมรับนับถือและปฏิบัติตามหลักคำสอนเป็นจำนวนมากนั้น น่าจะมีการนำหลักตรรกมาประกอบการใช้เหตุผลด้วย แม้จะปรากฏข้อความว่าพระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธตรรกว่า “ธรรม (คือปฏิจสุมุปาบาท) ที่เราได้บรรลุแล้วนี้ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบประณีต ไม่เป็นวิสัยแห่งตรรก” (Thai Tipitaka 4/7/11., Thai Tipitaka /64/36) และ “อย่าปลงใจเชื่อเพราะตรรก ... เพราะการอนุমান... ด้วยการคิดตรองตามแนวเหตุผล (Thai Tipitaka /66, 67/, Thai Tipitaka 1/67/257, 264) ก็ตาม แต่ก็ทรงปฏิเสธเฉพาะในแง่ของการนำตรรกมาคิดเพื่อให้บรรลุหรือเข้าถึงหลักปฏิจสุมุปาบาทซึ่งเป็นธรรมแสดงรายละเอียดของอริยสัจ 4 โดยปราศจากการปฏิบัติเท่านั้น ไม่ปรากฏว่าทรงห้ามการนำตรรกมาใช้ในการอธิบายหลักพุทธธรรมหรือใช้ในการปรับปรุงปาวา (วาตะหรือแนวคิดที่ขัดแย้งต่อหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา) แต่อย่างใด

ในแง่ที่ทรงปฏิเสธการนำตรรกมาคิดเพื่อบรรลุธรรมนั้น เมื่อศึกษาเรื่องปฏิจสุมุปาบาทจะเห็นว่าเรื่องนี้มีความละเอียดลึกซึ้งมาก และเราไม่สามารถนำตรรกมาใช้ขบคิดกับเรื่องนี้ได้ เช่น เรื่องเจตนาหรือกรรม ซึ่งเป็นเรื่องหนึ่งในกระบวนการปฏิจสุมุปาบาท ที่ไม่สามารถนำตรรกมาคิดได้เลยว่า คนทำกรรมอย่างนี้แล้วจะได้รับผลเมื่อใด เป็นกรรมประเภทใด เกิดจากเจตสิกอะไรบ้าง สัมปยุตตกับธรรมอะไรบ้าง กล่าวได้ว่าเรื่องนี้เกินวิสัยหรือเกินขอบเขตที่ตรรกจะค้นหาได้ ดังนั้นผู้วิจัยจึงมองว่าการปฏิเสธนี้น่าจะเป็นการปฏิเสธเฉพาะเรื่องนี้เท่านั้นไม่น่าจะรวมถึงการเผยแพร่ศาสนาหรือการแสดงธรรมเพื่อให้เข้าใจ เพราะพระพุทธเจ้าก็ทรงยอมรับความแตกต่างของเวไนยสัตว์ว่าบางพวกมีสติปัญญาไว พอยกหัวข้อก็รู้ได้ทันที (อุคฆตติตัญญู) เช่นกลุ่มปัญจวัคคีย์ และพระอัครสาวก บางพวกต้องอธิบายเสริม (วิปจิตัญญู) จึงเข้าใจ และบางพวกต้องยกตัวอย่างยกเหตุผลมาเสริมจึงรู้และเข้าใจได้ (เนยยะ) ความแตกต่างของเวไนยสัตว์นี้เองทำให้การสอนโดยใช้เหตุผลมีความจำเป็นต้องมากในยุคหลังพุทธกาล เช่นในสมัยทำสังคายนาครั้งที่ 3 (ประมาณ พ.ศ.300) คัมภีร์ที่สะท้อนถึงความสำคัญในการใช้เหตุผลเชิงตรรกในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในยุคนี้ก็คือถาวตถุซึ่งจะ

ได้ศึกษาต่อไป แม้ในยุคของพระพุทธศาสนาหายาน (ประมาณ พ.ศ. 600) การใช้การใช้เหตุผลเชิงตรรกะก็มีความสำคัญไม่น้อยเช่นกัน

ในแง่ของคำสอน หากพิจารณาหลักปฏิจจสมุปบาทจะเห็นว่าเป็นกฎแห่งเหตุและผล เช่น อวิชชาเป็นเหตุให้เกิดผลคือสังขาร สังขารเป็นเหตุให้เกิดผลคือวิญญาณ เป็นต้น (Thai Tipitaka 16/1/2) หากมองในแง่ของอริยสัจ สมุทัยเป็นเหตุ ทุกข์เป็นผล มรรคเป็นเหตุ นิโรธเป็นผล ดังนั้นลักษณะของคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นลักษณะคำสอนแบบเหตุผล ด้วยคำสอนแบบมีเหตุผลนี้เองทำให้ผู้ฟังไตร่ตรองตามปฏิบัติตามก็จะรู้แจ้งเห็นจริงได้ เช่น พระสารีบุตรก็บรรลุโสดาบันด้วยการฟังธรรมแนวเหตุผลนี้ ดังพระบาลีว่า “ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระสมณะมีปกติกล่าวอย่างนี้” (Thai Tipitaka 4/60/73) จะเห็นได้ว่าคำสอนที่มีลักษณะเป็นเหตุและผลทำให้ผู้ฟังใคร่ครวญแล้วเกิดสติปัญญาได้

จุดเริ่มของการใช้เหตุผลแนวพุทธ ศึกษาได้จากคำสนทนาของพระพุทธสาวก เช่น พระมหาโกณฑัญญะถามพระสารีบุตรว่า “บุคคลที่เรียกว่ามีปัญญาเพราะเหตุไร” พระสารีบุตรตอบว่า “บุคคลผู้ไม่รู้ซัดอริยสัจ 4 เรียกว่า มีปัญญาเพราะเหตุไร” “แล้วที่เรียกว่ามีปัญญาเพราะเหตุอะไร” “ที่เรียกว่ามีปัญญาเพราะรู้อริยสัจ 4 ปัญญาและวิญญาณ รวมกันหรือแยกกัน สามารถแยกแยะได้หรือไม่ บัญญัติหน้าที่ต่างกันได้อย่างไร” (Thai Tipitaka 1/449/488-489) ลักษณะการถามตอบของพระเถระทั้งสองเป็นวิธีการเชิงตรรกะทำให้เกิดปัญญา ซึ่งเป็นการตั้งคำถามในเชิงเหตุผลและตอบในเชิงเหตุผลอันเป็นลักษณะเฉพาะของพระพุทธศาสนา และในอนุมาณสูตร พระโมคคัลลานะแนะนำให้ภิกษุทั้งหลายอนุมาณตนเองกับผู้อื่นว่า “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ในธรรม 16 ประการนั้น ภิกษุควรอนุมาณตนเองอย่างนี้ว่า บุคคลผู้มีความปรารถนาที่เป็นบาป...ย่อมไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่พอใจของเรา ถ้าเราจะพึงเป็นเช่นนั้น เราก็คงไม่เป็นที่รักที่พอใจของคนเหล่าอื่น” (Thai Tipitaka 1/183/190) จะเห็นได้ว่าการอนุมาณเป็นวิธีการหนึ่งของเหตุผล หากแต่ในที่นี้เป็นการอนุมาณเพื่อจะพัฒนาตนเองให้เป็นคนดีเป็นที่รักของคนเหล่าอื่น

ต่อมาการใช้เหตุผลถือว่าเป็นวิธีการสำคัญอย่างหนึ่งที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา โดยเฉพาะคัมภีร์กถาวัตถุ คัมภีร์นี้ได้บันทึกวิธีการใช้เหตุผลของพระสาวกในพระพุทธศาสนาสมัยหลังพุทธกาล (คือช่วงสังคายนาครั้งที่ 3) ไว้อย่างละเอียดสมบูรณ์กว่าคัมภีร์เล่มอื่น (หมายถึงพระไตรปิฎกที่เหลืออีก 44 เล่ม) จากหลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์นี้เอง

เราพอจะทราบที่มาที่ไปและเนื้อหาโดยสังเขปว่า พระพุทธศาสนาเถรวาทยุคหนึ่งกำลังถูกรุมล้อมจากลัทธิในกายอื่นและถูกทำลายทางหลักธรรมอย่างมาก ซึ่งความท้าทายดังกล่าวเป็นผลพวงมาตั้งแต่หลังสังคายนาครั้งที่ 2 พระพุทธศาสนาได้แตกเป็นนิกายน้อยใหญ่ถึง 18 นิกาย หลักธรรมที่นิกายอื่นหยิบยกมาถามมากเป็นพิเศษคืออนัตตา กรรม ผลของกรรม วิญญาณ และขันธ 5 จะเห็นได้จากปัญหาเรื่องแรกที่คัมภีร์กถาวัตถุพยายามตอบคือ เรื่องบุคคล (Thai Tipitaka 37/1-138/1-108) วิธีการตอบปัญหาเรื่องนี้ดำเนินไปในลักษณะถามตอบอย่างเป็นขั้นตอน โดยเริ่มจากการถามตอบขั้นพื้นฐานไปจนถึงขั้นละเอียดลุ่มลึก ซึ่งฝ่ายปรวาทิ (ในคัมภีร์กถาวัตถุ กล่าวถึงกลุ่มภิกษุที่ถามตอบปัญหา 2 กลุ่มใหญ่ๆ คือ ปรวาทิและสกวาติ ปรวาทิ หมายถึง ภิกษุในนิกายวัชชีปุตตะ นิกายสมัตติยะ และพวกอัญเดียรถีย์ที่ถือสัสสวาทะ (Thai Tipitaka 1/129) ส่วนสกวาติ หมายถึง นิกายเถรวาทที่ยึดหลักคำสอนเดิม ไม่มีการประยุกต์เปลี่ยนแปลงเพิ่มเติม หรือตัดทอนพระพุทธพจน์ (Thai Tipitaka 1/38) กับฝ่ายสกวาติ ผลัดกันถามตอบปัญหาอย่างชนิดที่ฝ่ายไหนเหตุผลหนักแน่นก็เป็นฝ่ายชนะ ฝ่ายไหนที่เหตุผลไม่หนักแน่นก็พ่ายแพ้ไป การชนะหรือพ่ายแพ้ที่มีความสำคัญมากเพราะนั่นคือความดำรงมั่นหรือล่มสลายแห่งลัทธิในกายของตน

การใช้เหตุผลแบบนี้จึงเป็นเสมือนปรากฏการณ์ที่มีไว้สำหรับปกป้องศาสนธรรมของพระพุทธศาสนาในยุคหลังพุทธกาลที่มีความโดดเด่น แม้ว่าจะจะเป็นวิธีการที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงสนับสนุนให้พระสาวกนำไปใช้เพื่อเข้าถึงความจริงก็ตาม แต่ในแง่ของความเป็นเครื่องมือหรืออุปกรณ์สำหรับเผยแพร่ธรรมปกป้องธรรมแล้วพระพุทธองค์คงไม่ปฏิเสธเพราะเกิดผลดีมากกว่าเสีย และวิธีการดังกล่าวก็เป็นที่ยอมรับกันในแวดวงแห่งพระพุทธศาสนาเถรวาทจนได้รับการบันทึกว่าเป็นพระไตรปิฎกเล่มหนึ่ง

ปัจจุบันสถาบันการศึกษาทั้งของรัฐและเอกชนได้หันมาสนใจศึกษาคำสอนของพระพุทธศาสนาอย่างแพร่หลาย อีกทั้งมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยก็ได้จัดหลักสูตรการเรียนการสอนเกี่ยวกับคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถาและฎีกาซึ่งถือว่าเป็นวิชาแกนที่นิสิตต้องเรียน สิ่งหนึ่งที่ทั้งครูอาจารย์และนิสิตต่างก็เรียกหาและต้องการให้มีคือตำราหรืองานวิจัยเกี่ยวกับตรรกวิทยาแนวพุทธ ทั้งนี้เพื่อจะได้นำมาเป็นพื้นฐานในการศึกษาต่อไป ผู้วิจัยเห็นว่า ควรที่จะได้มีการศึกษาการอธิบายธรรมด้วยหลักเหตุผลในคัมภีร์อรรถกถา เพื่อนำรูปแบบและวิธีการมาปรับใช้ในการเรียนการสอนสมัยปัจจุบัน ซึ่งจะเป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนาอันเป็นศาสนาประจำชาติ

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาวิธีการอธิบายธรรมด้วยหลักเหตุผลในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
2. เพื่อศึกษาวิธีการอธิบายธรรมด้วยหลักเหตุผลในคัมภีร์อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก
3. เพื่อศึกษาความสมเหตุสมผลของการอธิบายธรรมด้วยหลักเหตุผลในคัมภีร์อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ขอบเขตการวิจัย

การทำวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้ข้อมูลจากคัมภีร์อรรถกถา และเอกสารที่เกี่ยวข้อง โดยจัดเป็นขั้นตอน ดังนี้ ขั้นตอนที่ 1 ค้นคว้า รวบรวมข้อมูลเอกสารในคัมภีร์อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก คือ สมุทฺตลวิลาสินี ปปัญจสูทนี สารัตถ์ปกาสินี มโนรทปุรณี และอรรถกถาขุททกนิกาย ทำหลักฐานอ้างอิง และจัดลำดับเนื้อหาให้มีความสัมพันธ์สอดคล้องกัน ขั้นตอนที่ 2 วิเคราะห์ ตรวจสอบข้อมูล จัดกลุ่มเนื้อหาตามที่ได้ศึกษาใน ข้อ 1 จากนั้น ขั้นตอนที่ 3 วิเคราะห์ข้อมูลเพื่อตอบปัญหาการวิจัย ขั้นตอนที่ 4 เรียงเรียงและนำไปให้ผู้ทรงคุณวุฒิ ตรวจสอบและรับรองอย่างน้อย 2 ท่าน และขั้นตอนที่ 5 เสนอต่อสถาบันเพื่อจัดพิมพ์เผยแพร่ต่อไป

อภิปรายผลการวิจัย

1. วิธีการอธิบายธรรมด้วยหลักเหตุผลในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

1) การใช้เหตุผลแบบจำแนกนามรูปจากจุดเล็กขยายไปสู่จุดใหญ่ การใช้เหตุผลแบบนี้ปรากฏในพระไตรปิฎกหลายพระสูตร เช่น ในอนัตตลักขณสูตร พระพุทธเจ้าทรงอธิบายชั้น 5 ของปัจเจกบุคคล (ของปัจเจกจิต) ขยายไปถึงชั้น 5 ในอดีต อนาคตและปัจจุบัน ซึ่งภาษาตรรกเรียกว่าการใช้เหตุผลแบบอุปนัย คือ แสดงความจริงบางอย่างไปสู่ความจริงแบบสากล

2) การใช้เหตุผลแบบเริ่มจากจุดใหญ่มาสู่จุดเล็ก การใช้เหตุผลแบบนี้ภาษาตรรกเรียกว่า การใช้เหตุผลแบบนิรนัย จะเห็นได้จากการอธิบายเรื่องสังสารวัฏซึ่งมีลักษณะกว้างใหญ่ ยาวนานกินเวลาข้ามภพข้ามชาติ ความทุกข์ที่สรรพสัตว์ได้เสวยในสังสารวัฏมีมากมายไม่อาจจินตนาการตามกระแสเทศนาได้ พระองค์ได้ยื่นยอเทศนาจากที่มีเนื้อหา

กว้างไกลสุดจะคาดคะเนมาเปรียบเทียบให้เห็นใกล้ตัว ดังเช่น แนวคำสอนเกี่ยวกับสังสารวัฏ
ในสังยุตตนิกายนิทานวรรค

3) การใช้เหตุผลแบบเปรียบเทียบ การใช้เหตุผลแบบนี้ นับว่าเป็นวิธีการที่พบ
มากที่สุด ในพระไตรปิฎก ซึ่งมีการเปรียบเทียบหลายลักษณะ เช่น เปรียบเทียบชั้น 5 กับ
สภาพแวดล้อม การเปรียบเทียบคนกับคน คนกับเทพ คนกับสัตว์ คนกับสิ่งของ คนกับ
ธรรมชาติ คนกับดอกไม้ ร่างกายของคนกับนคร จิตของคนกับสัตว์ เช่น ลิง รูปธรรมกับ
นามธรรม ชั้น 5 กับสิ่งแวดล้อม คุณธรรมกับสิ่งของที่ดี ความดีความชั่วกับสิ่งของที่ดีและ
ไม่ดี ในแผนปิดทูปมสูตร ได้มีการใช้เหตุผลเชิงเปรียบเทียบชั้น 5 กับสภาพแวดล้อม มีกลุ่ม
พองน้ำเป็นต้น ว่าสิ่งทั้งหลายเป็นของว่างเปล่าหาสาระมิได้

4) การใช้เหตุผลแบบอนุमान การใช้เหตุผลแบบนี้ มี 2 ลักษณะ คือ 1) การใช้
เหตุผลอนุमानคุณธรรมของพระพุทธเจ้าที่ประจักษ์คือองค์ปัจจุบันไปหาคุณธรรมของ
พระพุทธเจ้าที่ไม่ประจักษ์คือองค์ในอดีตและอนาคต กล่าวตามภาษาตรรกศาสตร์คืออนุमानจากสิ่ง
ที่ประจักษ์ไปหาสิ่งที่ไม่ประจักษ์ (2) การใช้เหตุผลอนุमानตนเองกับผู้อื่น มีรายละเอียดตาม
พระสูตร ซึ่งวิธีการอนุमानนี้ตามภาษาตรรกศาสตร์เรียกว่าการใช้เหตุผลแบบอุปนัย คือ การ
อนุमानจากจุดเฉพาะไปหาส่วนรวม หรือจากส่วนย่อยไปหาส่วนใหญ่ เช่น อนุमानคุณธรรม
ของพระพุทธเจ้าที่ประจักษ์ ในสัมปสาทนียสูตร และอนุमानตนเองกับคนอื่นในอนุमानสูตร

5) การใช้เหตุผลแบบสมมติเหตุการณ์ การสมมติเหตุการณ์ในที่นี้ หมายถึงการ
เล่าเรื่องในอดีตหรือการยกตัวอย่างเหตุการณ์ที่ผู้ฟังเคยได้ฟังมาแล้ว ซึ่งเป็นเรื่องที่เรา
มีความรู้และทราบมาแล้ว ในหัวข้อนี้ได้พิจารณาเห็นเนื้อหาในอุปาสิทวารสูตร ที่แสดงการใช้
เหตุผลอีกแบบหนึ่งคือสมมติภาพเหตุการณ์ โดยที่พระพุทธเจ้าตอบปัญหาเรื่องกรรมแก่
อุบาลีคหบดี ซึ่งเป็นศิษย์ของนิครนถ์นาฏบุตรหรือศาสตามหาวิระ แนวคำสอนของนิครนถ์
บัญญัติว่ากายกรรมมีโทษมากกว่ามีผลมากกว่าวจีกรรมและมโนกรรม ส่วนพระพุทธเจ้าตรัส
ว่ามโนกรรมมีโทษมากกว่ามีผลมากกว่ากายกรรมและวจีกรรม และเพื่อยืนยันว่ามโนกรรมมี
โทษมากกว่ามีผลมากกว่า พระพุทธเจ้าตรัสถามอุบาลีเพื่อแสดงให้เห็นว่ามโนกรรมมีผล
อย่างไร

6) การใช้เหตุผลแบบกระบวนการ การใช้เหตุผลแบบนี้ มีขั้นตอนวิธีการในการ
ถาม และการตอบอย่างเป็นระบบ ซึ่งปรากฏในพระไตรปิฎกเล่ม 37 เรียกว่าคัมภีร์กถาวัตถุ
คัมภีร์นี้เป็นมีการใช้เหตุผลแบบกระบวนการ คือเป็นตรรกนัย 5 ชั้น ดังนี้

- (1) อนุโลมปัญญาจะ การถามตามลำดับ
- (2) ปฏิกัมมจตุกกะ การโต้กลับของฝ่ายที่ถูกถาม
- (3) นิคคหจตุกกะ การกล่าวข่มโดยฝ่ายถูกถาม
- (4) อุปนยนจตุกกะ การรับรองวิธีการนิกคหะที่ตนทำ คือ วิธีการที่ 3 ถูกต้อง และวิธีการของฝ่ายถามคืออนุโลมปัญญาจะนั้นผิด

(5) นิคคมจตุกกะ การสรุปการโต้ตอบว่า ฝ่ายถามทำนิกคหะไม่ถูกต้อง ส่วนฝ่ายตนทำถูกต้องทุกกระบวนการ คือ ทำปฏิกัมมะ นิคคหะ อุปนยนะ และนิคคมะ เมื่อฝ่ายถูกถามทำการโต้กลับทุกประเด็นแล้ว ก็เป็นฝ่ายถามก่อนบ้าง ชั้นแรกเรียกว่า 1) ปัจจุบันกานุโลมะ และชั้นที่ 2-5 ก็มีชื่อเรียกอย่างเดียวกัน โดยฝ่ายถูกถามโต้กลับและสรุปว่าตนเป็นฝ่ายถูกต้อง การถามและโต้ตอบกันในคัมภีร์กถาวัตถุทั้งหมดก็จะดำเนินการด้วยหลัก 5 อย่างนี้ ในการตอบปัญหาเรื่องบุคคลหรืออิตตา กรรมกับการรับผลกรรมพระเถระก็ใช้วิธีการนี้

สำหรับวิธีการใช้เหตุผลแบบตะวันตก มี 2 แบบคือ

(1) การใช้เหตุผลแบบนิรนัย (Deduction) การใช้เหตุผลแบบนิรนัย คือ การใช้เหตุผลแบบอ้างหลัก (Universal Principle) โดยเริ่มจากหลักความจริงสากลนำไปสู่หลักความจริงเฉพาะอย่างๆ (Particular principle) เช่น ตามหลักความจริงมีว่า “มนุษย์ทุกคนต้องตาย” ข้อความนี้เป็นข้อความหลักหรือเป็นข้อความสากลที่ทุกคนทราบดี เมื่อพิจารณาไปหาส่วนย่อยคือมนุษย์แต่ละคนอีก เช่น นาย ก.เป็นมนุษย์ ดังนั้น นาย ก.ต้องตาย ซึ่งทำให้เราทราบชัดขึ้นมาทันทีว่า นาย ก.เป็นส่วนย่อยของมนุษย์ มนุษย์ทุกคนต้องตาย เป็นความจริงแบบสากลที่เราารู้อยู่แล้ว และนาย ก.เป็นส่วนย่อยของมนุษย์ นาย ก.จึงต้องตาย

(2) การใช้เหตุผลแบบอุปนัย (Induction) การใช้เหตุผลแบบอุปนัย คือ การใช้เหตุผลแบบนำเข้าสู่หลักหรือหาหลัก โดยเริ่มจากหลักความจริงเฉพาะอย่างๆ นำเข้าไปสู่หลักความจริงสากล หรือหาความจริงจากจุดเล็กไปหาจุดใหญ่ จากหน่วยย่อยไปหาหน่วยใหญ่ จากกลุ่มตัวอย่างบางกลุ่มเพื่อต้องการทราบภาพรวมของกลุ่มใหญ่ เช่น เราต้องการรู้ว่าวัวทุกตัวเป็นสัตว์กัวน้ำจริงหรือ เราจึงไปสังเกตดูวัวฝูงหนึ่งซึ่งกำลังเดินข้ามแม่น้ำปรากฏว่าวัวแต่ละตัวเมื่อจะข้ามน้ำ มันจะรีบกระโดดบ้าง วิ่งบ้าง พร้อมทั้งชูหางขึ้นซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นว่า มันกัวน้ำ

2. วิธีการอธิบายธรรมด้วยหลักเหตุผลในคัมภีร์อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

วิธีการอธิบายธรรมด้วยหลักเหตุผลเชิงเปรียบเทียบ วิธีการอธิบายนิเวศธรรมด้วยหลักเหตุผล นิเวศ 5 และการละนิเวศ 5 ตามพระพุทธดำรัสที่ทรงแสดงไว้ในสามัญญผลสูตรว่า ผู้ถูกอภิขมาครอบงำ เปรียบเหมือนคนกุ่มนี้ ด้วยการขยายความให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ดังนี้

ประโยคเหตุเป็นอุปมา คือ บุคคลใดกุ่มนี้คนอื่นแล้วไม่ใช่คน บุคคลนั้นแม้ถูกพวกเจ้านั้นเหล่านั้นทวงว่า เจ้าจงใช้หนี้บ้าง ถูกเขากล่าวคำหยาบบ้าง ถูกเขาจับ ไปบ้าง ถูกเขาทุบตีบ้าง ก็ไม่สามารถโต้ตอบอะไรได้ ย่อมอดกลั้นทุกอย่าง ก็เพราะว่าหนี้ของเขาเป็นเหตุให้ต้องอดกลั้น

ประโยคผลเป็นอุปมา คือ ผู้ที่ติดวัตถุด้วยกามฉันทะก็ฉันทนั้น ย่อมยึดติดนั้นด้วยเครื่องยึดคือตัณหา เขาถูกกล่าวคำหยาบบ้าง ถูกจับไปบ้าง ถูกทุบตีบ้าง ย่อมอดกลั้นทุกอย่าง ก็เพราะว่ากามฉันทะของเขาเป็นเหตุให้ต้องอดกลั้น เหมือนกามฉันทะของสตรีทั้งหลายที่ถูกเจ้าของเรือนทุบตี

ข้อสรุป คนถูกกามฉันทะครอบงำเหมือนคนเป็นหนี้ การละกามฉันทะนิเวศได้เหมือนความไม่มีหนี้

นอกจากนี้พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายนิเวศที่เหลืออีก 4 อย่างที่มีลักษณะการใช้เหตุผลอย่างน่าสนใจและคล้ายกับกามฉันทะนี้

การอธิบายธรรมด้วยหลักเหตุผลมีการอธิบายหลายวิธี แต่การอธิบายธรรมด้วยเหตุผลเชิงเปรียบเทียบ หรือเหตุผลในเชิงอุปมาอุปไมย เป็นวิธีการที่พระอรรถกถาจารย์นำมาอธิบายมากกว่าวิธีการอย่างอื่น เพราะวิธีการนี้ทำให้ผู้ศึกษาเกิดความเข้าใจในธรรมได้ง่าย และการอธิบายธรรมด้วยการใช้หลักเหตุผล มีตัวอย่างประกอบก็เป็นวิธีการที่ได้รับการนำมาใช้บ่อยครั้ง ส่วนการอธิบายธรรมด้วยเหตุผลเชิงประจักษ์ เป็นการอธิบายที่ลึกซึ้งและเป็นการอธิบายให้เข้าใจสภาวะธรรมในเชิงปฏิบัติที่เกิดขึ้นกับจิตโดยตรง ทำให้ผู้ศึกษาเข้าใจและสามารถนำไปปฏิบัติให้เห็นผลได้

ในแง่ของภาษา การอธิบายธรรมโดยการใช้หลักเหตุผลที่เป็นรูปของประโยคภาษาบาลี *ยถา เหว* มีการนำมาใช้ 2 ลักษณะ คือ ยถา เหว จะใช้เป็นอุปมาอุปไมยในลักษณะอธิบายธรรมโดยทั่วไป ส่วน ยถา น เหว จะใช้อธิบายธรรมในลักษณะที่มีความพิเศษจากกรณีทั่วไป ดังกรณีของการอธิบายบทว่า *นาคาวโลกิต* โดยใช้เหตุผล 2 ชุด ชุดแรก *ยถา น เหว* ชุดที่สอง *ยถา เหว* ชุดแรกอธิบายว่า กระจกของมหาชนเอาปลายจดปลายตั้งอยู่เหมือนอัญชิวของพระเจ้าเจกพุทธ

เจ้า ที่เกี่ยวกันเหมือนขอช้าง ฉันทไธ อัญญิของพระพุทเจ้าหาเหมือนฉันทันไม่ ชุดที่สอง อธิบายว่า อัญญิของพระพุทเจ้าติดเป็นอันเดียวกันเหมือนแห่งทองคำ เพราะฉันทัน ในเวลา เหลียวหลัง จึงไม่สามารถเอี้ยวพระศอได้ ก็พญาช่างประสงค์จะเหลียวดูข้างหลังต้องเอี้ยวไป ทั้งตัวฉันทไธ พระพุทเจ้าก็ต้องทรงเอี้ยวพระวรกายไป ฉันทัน

และการอธิบาย ยถา น เหว เกี่ยวกับการชื้อของบุคคลกับชื้อชั้น 5 ว่ามีความต่างกัน ว่า พระเจ้ามหาสมมต มีพระนามว่า มหาสมมต ก็เพราะมหาชนสมมติ หรือบิดามารดตั้งชื้อให้ เป็นที่กำหนดหมายแก่บุตร อย่างนี้ว่า คนนี้ชื้อดิส คนนี้ ชื้อบุต หรือชื้อที่ได้มาโดยคุณสมบัติ ว่า ธรรมกถิก วินัยธร ดั่งนี้ฉันทไธ ชั้นทั้งหลายมีเวทนาเป็นต้น จะได้ชื้อฉันทัน หามิได้ การ อธิบายอย่างนี้ถือว่าเป็นหักมุมการอธิบาย แทนที่จะเป็นไปตามปกติว่า ยถา ฉันทไธ เหว ก็ฉันทัน ซึ่งเป็นการคล้อยตามกัน แต่ครั้งนี้ เป็นการอธิบายว่า ยถา ฉันทไธ เหว ไม่ฉันทัน หรืออาจ เรียกว่า ยถา น เหว

3. ความสมเหตุสมผลของการอธิบายธรรมด้วยหลักเหตุผลในคัมภีร์อรรถกถา พระสุตตันตปิฎก

พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายนิวรรณ์ 5 และการละนิวรรณ์ 5 ซึ่งเป็นการอธิบาย ขยายความจากพระพุทพจน์ที่ว่า *เปรียบเหมือนคนกู้หน้มาลงทุน* ในสามัญญผลสูตร พระพุทเจ้าทรงแสดงอภิขมา เนื่องจากเป็นสภาวะที่เพ่งเล็งอยากได้และเป็นการปฏิบัติที่ ละเอียดสำหรับพระภิกษุ แต่พระอรรถกถาจารย์อธิบายโดยใช้ศัพท์ว่า “กามฉันทะ” เมื่อ ศึกษาตรวจสอบข้อมูลจากพระอภิธรรม กามฉันทะกับอภิขมา เป็นกิเลสชุดเดียวกันและจัด อยู่ในกลุ่มโลภะ ดั่งนั้น อาจเป็นไปได้ว่า พระอรรถกถาจารย์ต้องการอธิบายเน้นความเข้าใจ ไม่เน้นสภาวะธรรม ท่านจึงใช้ *กามฉันทะเปรียบเหมือนคนเป็นหนี้*

มีความสมเหตุสมผล จะเห็นได้จากประโยคเหตุเป็นอุปมาว่า บุคคลใดกู้หน้คน อื่นแล้วไม่ใช่คืน แม้ถูกพวกเจ้าหน้ทวงด้วยคำหยาบคายหรือทุบตี ก็ไม่สามารถโต้ตอบอะไรได้ ต้องอดกลั้นทุกอย่าง และประโยคผลเป็นอุปไมย ว่า ผู้ที่ติดวัดถุด้วยกามฉันทะก็ฉันทัน ย่อม ยึดวัดถุั้นด้วยเครื่องยึดคือตัณหา เขาถูกกล่าวคำหยาบเป็นต้นก็ต้องอดกลั้นทุกอย่าง เหมือน กามฉันทะของสตรีทั้งหลายที่ถูกเจ้าขอเรือ้นทุบตี ส่วนการละกามฉันทะนิวรรณ์ได้ เหมือนคน ไม่มีหน้ คนเป็นไท ย่อมมีความอิสระ

ความสมเหตุสมผลในการอธิบายธรรมด้วยหลักเหตุผล สรุไปได้ ดังนี้

(1) ความสมเหตุสมผลในการอธิบายธรรมเชิงเปรียบเทียบ คือ มีข้อความที่เป็นประโยชน์เหตุ และประโยชน์ผล พร้อมยกตัวอย่างประกอบ ซึ่งตัวอย่างเป็นตัวอย่งที่มีทั้งสภาพจริงในชีวิต และชาดก ทำให้ผู้ศึกษาคัมภีร์ชั้นอรรถกถาเข้าใจธรรมอย่างชัดเจน เช่น การอธิบายนิเวศธรรม 5 อย่าง มีกามฉันทะเป็นต้นเหมือนคนเป็นหนี้ เป็นต้น การอธิบายธรรมเชิงเปรียบเทียบนี้ นับว่าเป็นเครื่องมือในการอธิบายธรรมของพระอรรถกถาจารย์อย่างขาดมิได้ ถ้าไม่มีการอธิบายอย่างนี้ ความงามของภาษาและอรรถรสย่อมหมดไป ที่สำคัญความเข้าใจหลักธรรมในด้านสภาวะธรรมย่อมเกิดขึ้นได้ยาก

(2) ความสมเหตุสมผลในการอธิบายธรรมที่เป็นของเกื้อกูลกัน ต่างชำระอุดหนุนซึ่งกันและกันให้บริสุทธิ์ เช่น ปัญญาและศีลต่างชำระกันให้บริสุทธิ์ได้ ดังกรณีของพระเถระได้ใช้ความบริสุทธิ์แห่งศีลที่ท่านรักษามาตลอด 60 พรรษา ชมเวทนาได้และบรรลุอรหัตตผล ส่วนสันตติมหาอำมาตย์ไม่ได้รักษาศีลเหมือนพระเถระ แต่เป็นแม่ทัพและดื่มสุราเมาตลอด 7 วัน วันที่ 7 เกิดความทุกข์เพราะหญิงอันเป็นที่รักตายไป ได้ฟังพระคาถาเกี่ยวกับการตัดกิเลสเครื่องกังวลทั้งในอดีตและที่จะมีในอนาคตและการไม่ยึดมั่นถือมั่นในท่ามกลาง เป็นผู้สงบระงับเที่ยวไป

นอกจากนี้ ยังมีความสมเหตุสมผลในการอธิบายการแสดงอริยมรรค 8 เป็นลำดับ การอธิบายบุคคล 4 ประเภท การอธิบายปฏิจาสมุปบาททำไมเป็นเรื่องง่าย และทำไมเป็นเรื่องลึกซึ้ง ทำไมพระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงนัยแก่วัสสการพราหมณ์ การทอพระเนตรกรุงเวสาลีเหมือนอย่างช่างมอง มหาปเทศ 4 สำหรับตรวจสอบพระธรรมวินัย การอธิบายสุกรรมทวาทะในบริบทเกี่ยวกับโภชนาหาร การอธิบายบิดบาตมีผลเสมอกัน ทำไมปรีณิพพานที่เวสาลีซึ่งเป็นเมืองเล็ก การปฏิเสธอามิสบูชา การอนุญาตให้ถอนสิกขาบท การเจรจาไกลเกลี่ยของโศภนพราหมณ์ การอธิบายการเจริญอุทิสบาท 4 การอธิบายเอกายนมรรค การอธิบายศรัทธาตั้งมั่น การอธิบายสัทธาวิมุต ทำไมพระพุทธเจ้าจึงไม่เสด็จอุบัติพร้อมกัน การสมาทานท่วมทับ การอธิบายการนอนบ้นอมทิส ผู้ดำรงอยู่ได้เพราะอาหาร การอธิบายอรุรูปชั้น 4 และนิพพาน

(3) ความสมเหตุสมผลในการอธิบายธรรมในคัมภีร์ปัญจสุทนี มีความสมเหตุสมผล คือ การอธิบายผู้มีปกติไม่เห็นพระอริยะคือการเห็นพระอริยะด้วยตาเนื้อ การเห็นที่แท้จริงคือเห็นด้วยตาปัญญา ภิกษุมิได้ยินดีชื่นชมพระภาสิตเพราะเหตุแห่งความเมาใน

ปริยัติ การอธิบายผู้สำรวจด้วยการสังวรในจักขุนทรีย์ คือ ผู้มีสติสังวร หากไม่มีสติสังวรก็เหมือนนครที่มีได้ปิดประตู โจรทั้งหลายย่อมเข้าปล้นนครและบ้านเรือนราษฎรได้ง่าย เมื่อมีสติสังวรในจักขุนทรีย์เป็นต้นดีแล้ว ก็เหมือนนครที่ปิดประตูอย่างดี โจรทั้งหลายย่อมไม่สามารถเข้าปล้นนครและบ้านเรือนราษฎรได้ การอธิบายสติสัมโพชฌงค์ องค์แห่งการตรัสรู้ เพราะมีความระลึกได้ ไม่พินเพื่อน ไม่หลงลืม เหมือนขุนคลังของพระราชที่สามารขี้แจงทรัพย์สินในท้องพระคลังหลวงได้อย่างชัดเจน ความเป็นธรรมทายาทย่อมรักษาศาสนาไว้ได้ อาหาร 4 เป็นปัจจัยแห่งการดำรงชีวิตของสรรพสัตว์ทั้งมนุษย์ สัตว์ดิรัจฉานและเทวดาทั้งหลาย ซึ่งมีทั้งอาหารหยาบและอาหารละเอียด(ทิพย์) กวฬิงการาหารอุปมาด้วยเนื้อมูตร ผัสสาหารอุปมาด้วยแม่โคถูกกลกหนั่ง มโนสัญเจตนาหารอุปมาด้วยหลุมถ่านเพลิง วิญญาณาหารอุปมาด้วยการถูกแทงด้วยหอก 100 เล่ม

(4) ความสมเหตุสมผลในการอธิบายธรรมในคัมภีร์สารัตถ์อุปการสินี คือ การอธิบาย เอวมเม สุต ในเชิงสร้างความเชื่อมั่น ทำให้เห็นความสำคัญของพระอานนทีในฐานะเป็นขุนคลังปริยัติ และทำให้เห็นความเคารพในพระพุทเจ้า การอธิบาย การยีน ด้วยเหตุผลเชิงปฏิบัติต่อครุฐานีย์ การเป็นผู้ตื่นอยู่เป็นนิจ มีศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิและปัญญา เพราะไม่ประมาทและพรั้งพร้อมด้วยกุศล แม้จะหลับอยู่ก็ชื่อว่าตื่น ส่วนผู้ประกอบด้วยนิรณ 5 แม้จะตื่นอยู่ก็ชื่อว่าหลับ เพราะประมาทและพรั้งพร้อมด้วยอกุศล การอธิบายผิวพรรณของภิกษุผ่องใส เพราะปฏิบัติกัมมัฏฐานจนเกิดเอกัคคตาจิต เมื่อจิตผ่องใส โลหิตก็ผ่องใส อุปาทายรูปทั้งหลายซึ่งมีจิตเป็นสมุฏฐานก็บริสุทธิ์ สีหน้าจึงเป็นเหมือนผลตาลสุกที่หลุดจากขั้ว ต่างจากความรู้เชิงประจักษ์ของเทวดาที่คิดว่าผิวพรรณจะผ่องใสได้ ก็เพราะมีอาหารดี เครื่องนุ่งห่มและที่อยู่อาศัยดี เทศนาของพระพุทเจ้า การให้ทานกับการรบ คุณค่าของน้ำกับชีวิต การนอนอย่างตถาคต การให้ทานแต่ละอย่าง สหกรรมและสสัมภารกรรม เหมือนช่างย้อมและช่างเขียน วัฏฏะอันเป็นไปในภูมิ 3 เหมือนแผ่นกระดานฝาและแผ่นผ้า กรรมอันเป็นตัวปรุงแต่งย่อมสร้างรูปในภพทั้งหลาย เหมือนช่างย้อมและช่างเขียนที่สร้างรูปที่แผ่นกระดานเป็นต้นที่บริสุทธิ์ ภิกษุมีกายและจิตที่ปรากฏได้แล้ว ฝึกได้แล้วย่อมไม่ติดในตระกูลใดๆ เหมือนบุรุษที่มีกายและจิตปรากฏได้แล้วย่อมไม่ตกไปในบ่อ และมีอุปมาเหมือนดวงจันทร์ที่ไม่ติดเมฆหมอก ไม่ทำความอาลัยรักใคร่กับใคร มหาภูตรูป 4 มีภาวะเสมอกันกับอสรพิษ การอธิบาย กิงสุโกปมสูตร เปรียบเทียบพระนิพพานเหมือนนคร เป็นต้น จนถึงภิกษุบรรลุประอรหัตตผล

เป็นเหมือนการยกเสวตฉัตร การอธิบายฉัปปาณโกปมสูตร เปรียบเทียบอายตนะ 6 กับสัตว์ 6 ชนิด

(5) ความสมเหตุสมผลในการอธิบายธรรมในคัมภีร์มโนรถปुरुณี คือ การอธิบาย สมยศัพท์ด้วยเหตุผลทางสัตตศาสตร์ ปรียัติคือการศึกษาล่าเรียนพุทธพจน์และทรงจำไว้ได้ ถือว่ามีความสำคัญมากต่ออริคมอันตรธาน ปฏิบัติอันตรธานและถึงอันตรธาน เพราะมีพุทธ พจน์รองรับและตัวอย่างประกอบอย่างชัดเจน และการเปรียบเทียบปรียัติเหมือนแม่โคผู้สืบ เชื้อสาย และรอยจารึกขุมทรัพย์บนแผ่นดิน การได้เอตทัคคะของพระสารีบุตรด้วยเหตุผล เพราะมีปัญญามาก การสอนนางกิสาโคตรมีผู้ไม่รู้จักความตายของบุตรด้วยเหตุผลเชิง ประจักษ์

(6) ความสมเหตุสมผลในการอธิบายธรรมในคัมภีร์ขุททกนิกายอรรถกถา ส่วนมากเป็นการอธิบายด้วยการเปรียบเทียบ พร้อมยกตัวอย่างประกอบ ตัวอย่างดังกล่าวได้ นำมาจากพระไตรปิฎกบ้าง จากชาดกบ้าง ซึ่งทำให้เห็นความเป็นเหตุเป็นผลอย่างดี ทำให้ เข้าใจธรรมได้ชัดเจน เช่น การอธิบายกรรมและวิบากกรรมของพระจักขุปาลเถระ การอธิบาย กรรมและวิบากกรรมของมัญญุกุณฑลี

ความสมเหตุสมผลในชาดกเป็นลักษณะการใช้เหตุผลเชิงเปรียบเทียบและแสดง ปฏิภาณของพระโพธิสัตว์ เช่น การพิสูจน์ว่าใครเป็นเจ้าของโคที่แท้จริง มหาสถบัณฑิตได้ให้ คนทั้งสองเล่าถึงการเลี้ยงโคของตนเองให้ฟัง เมื่อฟังคำของคนทั้งสองนั้นแล้ว จึงให้คนของ ตนนำถาดมา ให้นำใบประยงค์มาตำในครก ขยี้ด้วยน้ำให้โคล่โคล่ โคล่ก็เอาเจียนออกมาเป็นหล้า มหาสถบัณฑิตแสดงแก่มหาชนให้เห็นว่าใครเป็นเจ้าของที่แท้จริงและใครเป็นโจร

ความสมเหตุสมผลในการอธิบายธรรมมี 10 ด้วยเหตุผลในเชิงเป็นปัจจัยต่อกันแห่ง ธรรม คือ ทานมีอุปการะมากแก่ศีล และทำได้ง่ายกว่า ท่านจึงกล่าวทานไว้ในเบื้องต้น ทานอัน ศีลกำหนดจึงมีผลมาก มีอานิสงส์มาก เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวศีลไว้ในลำดับต่อจากทาน ศีลอันเนกขัมมะกำหนด เนกขัมมะอันปัญญากำหนด ปัญญาอันวิริยะกำหนด วิริยะอันขันติ กำหนด ขันติอันสัจจะกำหนด สัจจะอันอิच्छฐานกำหนด อิच्छฐานอันเมตตา กำหนด เมตตา อันอุเบกขา กำหนด จึงมีผลมาก มีอานิสงส์มาก เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวอุเบกขาไว้ใน ลำดับต่อจากเมตตา

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการนำไปใช้

งานวิจัยนี้ เป็นการศึกษาวិธีการอธิบายธรรมเชิงเหตุผลในคัมภีร์อรรถกถาพระ
สุตตันตปิฎก ผลของการวิจัยนี้ สามารถนำไปใช้การศึกษาด้วยตนเอง และในหลักสูตรที่
จัดการเรียนการสอนวิชาพระไตรปิฎกและอรรถกถาได้อย่างชัดเจน และเป็นคู่มือใน
การศึกษาลักษณะการอธิบายธรรมของพระอรรถกถาจารย์ในมุมมองอื่น เช่น การใช้รูปแบบใน
คัมภีร์เนติปกรณ์มาอธิบายธรรมด้วยหระ 16 ประการ เป็นต้น

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยต่อไป

การศึกษาวิธีการอธิบายธรรมในลักษณะการใช้เหตุผลในคัมภีร์อรรถกถาที่แต่งโดย
พระอรรถกถาจารย์สำนักต่างๆ มีลักษณะเด่นและความน่าเชื่อถืออย่างไร และการวิเคราะห์
ความสอดคล้องกับพระไตรปิฎกโดยใช้หลักพระสูตร สุตตานุโลม อัจฉริยวาทและอัทธโนมติ
จะเป็นอย่างไร

References

Mahachulalongkornrajavidyalaya University. (1963). *The Tipitaka in Pali
Version 2500*. Bangkok : Rungruengdhamma Press.